

نوع مقاله: پژوهشی

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۰۳

صفحات: ۱۹-۳۱

doi 10.52547/mmi.2265.14020403

شناخت بناهای مهم دوره پهلوی در شهر زاهدان براساس ویژگی‌های معماری در راستای هماهنگی کالبدی شهری

شهرزاد تیموری* فرامرز حسن پور** حسین مهرپویا***

چکیده

معماری اولیه شهر زاهدان با توجه به قدمت و شکل‌گیری بافت اولیه شهر پس از جنگ جهانی اول، در دوره پهلوی شکل گرفته و بناهای شاخص شهر که از ویژگی‌های تاریخی قابل توجه برخوردار است نیز مربوط به این دوره است و سردر این بناها، قسمت شاخص بنا به لحاظ تزیینات معماری است. واکاوی و بررسی این دوره، گامی مهم در تحلیل معماری معاصر در دوره پهلوی در شهر زاهدان است.

در این پژوهش هدف، بررسی معماری بناهای مهم دوره پهلوی در شهر زاهدان در راستای هماهنگی کالبدی شهری با تمرکز بر تزیینات است. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و از نوع کمی-کیفی است. اطلاعات از طریق مصاحبه با ۱۰ کارشناس درباره ۱۳ اثر مهم این دوره در شهر زاهدان گردآوری شده است. از طریق پرسش‌نامه با استفاده از روش AHP، ویژگی‌های بناها و همچنین ۱۳ بنای مهم این دوره تاریخی اولویت‌بندی شدند. بررسی نتایج کمی و مقایسه این بناها براساس تزیینات نما، نشان می‌دهد که ساختمان دادگستری با وزن نهایی ۰/۲۴۷ نسبت به ۱۲ بنای دیگر، به عنوان مهم‌ترین بنای دوره پهلوی با توجه به ویژگی‌های مختلف معماری شناخته شده و در رتبه اول این اولویت‌بندی قرار گرفته است. رتبه دوم اولویت‌بندی اهمیت بناها، مربوط به موزه پست زاهدان با وزن ۰/۲۰۲ است. همچنین، خانه ابویی با وزن ۰/۱۱۳ و خانه شمس با وزن نهایی ۰/۰۹۲ در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند. براساس نتایج، مجموع کوی کارگران با وزن ۰/۰۱۴ و مجموعه کوی قدس با وزن ۰/۰۱۷ در رتبه‌های ۱۲ و ۱۳ این اولویت‌بندی قرار گرفته‌اند.

براساس نتایج، بناهای دادگستری و موزه پست مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان شناخته شده‌اند. آن‌ها به نسبت دیگر بناها از ارزش و معماری قابل توجهی برخوردارند و برخوردارند. همچنین، می‌توان از آنها به عنوان الگویی جهت طراحی بدنه شهری استفاده کرد.

واژگان کلیدی: معماری، بناهای پهلوی، شهر زاهدان، هماهنگی کالبدی شهری.

مقدمه

توجه به ابعاد اقلیمی، شکلی و تاریخی - تکاملی در فرایند بررسی سیر تحول معماری، امری مهم محسوب می‌شود. این بررسی‌ها زوایای دید پژوهشگران را نشان می‌دهد که طراحی روشمند ابعاد مختلف معماری مانند: پلان، حجم، فرم و فضای معماری را در نظر داشته‌اند. برای مثال: «الگی از زاویه اقلیم و جنبه تأثیرگذاری عوامل اقلیمی بر شکل‌گیری کالبد بنا به معماری نگریسته است» و یا: «دوران و کرایر سعی در هندسی‌نگری به پلان بنا را داشته‌اند» (سیدیان و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵). بررسی معماری بناها می‌تواند تمام موضوع‌های شهری از کوچک تا بزرگ را در بر گیرد و مسلماً معیارهای متفاوتی برای این شناخت استفاده می‌شود. در حوزه مسکن، استقرار و جهت‌گیری ساختمان بر روی زمین، موقعیت آن، نسبت فضاهای پרוخالی، دسترسی، حجم و ابعاد، خصوصیات شکلی، فرمی و کالبدی، همچنین نحوه دسترسی و گردش فضاها در داخل خانه، به‌عنوان عوامل مشترک در تعاریف گونه‌شناسی و در بستر فرهنگی خود قابل بهره‌گیری است (فرحبخش و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۸).

معماری بناهای مسکونی در دوره قاجاریه تغییرات زیادی داشته است، مانند رسیدن به معماری غرب‌گرای دوره پهلوی اول. به‌خصوص در پهلوی دوم، تحولات معماری باعث شد از معماری درون‌گرای قبل از این دوره که فضاهای بیرونی و اندرونی در جهت رعایت محرمیت‌ها تفکیک شده بود، فاصله گرفته شود و از لحاظ طرح و اجرا از شیوه ساختمان‌سازی غربی الگو گرفت. این غرب‌گرایی به‌خصوص در ساختمان‌های مسکونی رخنه کرده بود تا جایی که فضاهای اندرونی، طرح‌های ترکی و اتاق‌سازی‌ها در اطراف حیاط به فراموشی سپرده شد و معماری ارزشمند ایرانی دست‌خوش سردرگمی و پریشانی شد (جلیلی و اکبری، ۱۳۹۴: ۱). تزئینات وابسته به معماری از قدیم‌الایام از وجوهی بوده که هویت ملی و فرهنگی مردم ایران بر آن اثرگذار بوده است. به‌طوری‌که این عرصه تجلی‌گاه اندیشه‌ها و افکار افراد ساکن در این بوم و اقلیم بوده است (شیخی و نجاری، ۱۳۹۶: ۱).

تزئینات و آرایه‌های تزئینی، بخش جدایی‌ناپذیر از بناها و معماری هر فرهنگ و سرزمینی است. این موضوع در سرزمین ما جایگاه رفیع و ارزشمندی دارد و این هنر چه در عرصه داخلی و فضاها و چه در سطوح بناها، زمینه پیوند گسترده دیگر هنرها را با معماری برقرار کرده است. در این باره، زمان و عرصه تاریخ نشان داده است که همه بدایع، از ارتباط انسان‌ها، تلاقی فرهنگ‌ها و رویش اندیشه‌ها و اعتقادات پدید می‌آید (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۶).

یکی از عناصر مهم هر ساختمانی، ورودی آن است. در گذشته "سردر" ورودی ساختمان‌ها نسبت به سایر اجزا امتیازات ویژه‌ای داشته است؛ زیرا به‌عنوان یک عنصر رابط میان درون و برون خانه بوده است. همچنین ارزش هویت و معماری هر ساختمان از نظر زیبایی بصری از این طریق ارزیابی می‌شد. همچنین ارزش هویت و معماری هر ساختمان از نظر زیبایی بصری از این طریق ارزیابی شده است.

در گذشته‌ای نه‌چندان دور، ورودی یک ساختمان - که در قالب سردر و درب طراحی می‌شد - نشان‌دهنده اعتقادات، باورها و سنت‌های ساکنان بود (افرادی، ۱۳۹۵: ۲۰۴). سردر، سازه‌ای است که از اجزای اصلی ساختمان محسوب می‌شود. در محل ورودی ادارات، سازمان‌ها و نهادهای مهم و همچنین خانه‌های مسکونی خاص، معمولاً سازه‌های ویژه‌ای ساخته می‌شود تا ورودی اصلی آن برای همه آشکار و نمایان باشد. به خود این سازه‌ها نیز سردر گفته می‌شود. سردر، نقش مهمی در ساختمان‌ها داشته است. معمولاً به دروازه‌های بزرگ و مداخل اصلی ورود به ساختمان‌ها یا محوطه‌های ویژه سردر می‌گویند. این سازه‌ها معمولاً نقش نمادین نیز دارند و طبق فعالیت‌های نهاد مربوط طراحی و اجرا می‌شوند. در گذشته سردرها بخش مهمی از ساختمان محسوب می‌شدند که در همه بناها (حکومتی و شخصی) به شکل‌های گوناگون خودنمایی می‌کردند.

سردرها در دوره‌های مختلف گونه‌شناسی متفاوتی دارند؛ چراکه از لحاظ شکلی و محتوایی تحولات گسترده‌ای را به خود گرفته‌اند. این ساختار در ساختمان‌های دوره پهلوی نیز از این موضوعات مستثنی نبوده و در طول زمان از نظر تزئینی تغییرات گسترده‌ای به خود دیده و این تغییرات همانند دیگر دوره‌ها هم در بخش محتوایی و هم از لحاظ شکلی رخ داده است. در بناهای زاهدان برای تزئین ظاهر و نما و سردرها از نقوش هندسی که معماران با استفاده از آجر و خشت می‌ساختند، استفاده می‌شد. علاوه بر تزئینات آجری، زیباسازی با استفاده از رنگ، کاشی و چینی گل سرخ شکسته نیز، در ورودی مساجد کاربرد فراوانی داشته است. بنابر آنچه بیان شد، تلاش تحقیق بر آن است تا این بخش از ساختمان را در دوره پهلوی براساس تزئینات نما مورد بررسی قرار دهد تا به شناختی مناسب از فرهنگ و هنر در کالبد و روح معماری شهری دست یابد.

پیشینه پژوهش

"فرهان و همکاران" (۲۰۲۰) در مقاله: "دگرگونی ویژگی‌های تاریخی و معماری تاریخی و معماری شهر قدیمی النجف و

در دوره پهلوی، انتقال راه‌پله از گوشه‌ها به محور اصلی بنا از دیگر تغییرات این دوره است. کاهش فضای بسته و افزایش فضای باز نیز از جمله تغییرات خانه‌های تاریخی در دوره پهلوی است. همچنین سه گونه: سنتی، فرنگی و تلفیقی در این خانه‌ها مشاهده شد.

"سلیمی و همکاران" (۱۳۹۸) مقاله: "مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی اواخر قاجار و پهلوی شهر مهاباد" را تألیف کرده‌اند. در نتیجه پژوهش مذکور مشخص شد که بیشترین عناصر تزیینی بر نمای بناهای اشخاص مرفه نقش بسته و به دلیل شرایط جغرافیایی منطقه بسیاری از تزیینات این ابنیه با آجر و سنگ به اجرا درآمده‌اند. اگرچه طرح‌های تزیینی مورد استفاده به آنچه در شهرهایی مانند سنندج به اجرا درآمده شباهت دارند، لیکن هنرمندان بومی منطقه آن‌ها را به اجرا درآورده‌اند.

"صدقیان حکاک و فیاض آزاد" (۱۳۹۸) در مقاله: "مقایسه تطبیقی نقوش گیاهی تزیینی دوره اسلامی در مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان" به این نتیجه دست یافتند که نقوش گیاهی موجود در مساجد ذکرشده در قسمت‌های اصلی بناها یعنی گنبد و سقف مساجد و ایوان اصلی و محراب و دیوارهای داخلی به کار رفته است. از آنجایی که تزیین به اندازه خود معماری بنا اهمیت دارد در مقاله مذکور، انواع نقوش تزیینی شامل: نقوش انسانی و حیوانی، نقوش هندسی و نقوش کتیبه‌ای و خصوصاً نقوش گیاهی که سابقه دیرینه‌ای حتی قبل از اسلام در ایران دارند، بررسی شده است. چون از مصالح عمده مورد استفاده در تزیینات مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان، کاشی است، اقسام کاشی‌ها نیز بررسی شده است.

"پنجه‌باشی و دولاب" (۱۳۹۷) مقاله: "مطالعه ویژگی و ساختار نقوش سردر بناهای کاشی‌کاری‌شده در شیراز" را تألیف کرده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد این نقوش از نظام‌های بصری در فرم تبعیت کرده و بسته به موضوع و موقعیت طرح، جهت تزیین سردر بناها به کار گرفته شده و در ترکیب‌بندی، جانمایی و مضمون نقش متفاوتی داشته‌اند. همچنین، تحلیل موضوعی در این کاشی‌ها نشان می‌دهد نقوش کاشی سردرها جنبه نمادین داشته و از لحاظ موضوعی تفکیک شده‌اند. نقوش مورد استفاده در سردرهای منتخب شامل مضامینی از آثار تاریخی، اسطوره‌ای، سیاسی و مذهبی است که در آن‌ها آرایه‌هایی چون: گرفت‌وگیر، شیرخورشید، فرشته بالدار و مواردی از این دست به کار رفته است.

"زارعی و همکاران" (۱۳۹۷) تحقیق "تأملی بر ساختار فضایی و گونه‌شناسی خانه‌های سنتی بخش دستگردان طبس"

دیدگاه‌های احتمالی حفظ آن" به این نتیجه دست یافتند که با ادامه پیشرفت شهر، معماری و ساختار منحصر به فرد شهری به طرز چشمگیری تغییر شکل داده است و میراث فرهنگی و معماری این شهر به طور جدی تهدید می‌شود. چندین عامل در شکل‌گیری و تحول ساختارهای خاص معماری و شهری نقش اساسی داشتند. مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار عمدتاً به دین، محیط و سیاست مربوط بودند. البته در این شهر هنوز هم آثار سبک معماری سنتی را می‌توان دید، باینکه نمادهای مدرنیسم قابل مشاهده است.

"لهمان" (۲۰۱۶) در مقاله: "رویکرد زیست‌محیطی و اجتماعی در معماری مدرن برزیل: اثر لینا بو باردی" به این نتیجه دست یافته که بیشتر شهرها و نقاط سکونت‌گاهی در برزیل تحت تأثیر اقلیم حاکم بوده است و این اثرگذاری در نوع معماری و مصالح به کار رفته دیده می‌شود. نوع معماری موجود بر پایه مصالح محلی، نوع‌شناسی، تنوع مناطق و اجتماعات است.

"باغ‌شیمی" (۱۳۹۹) در مقاله خود: "مطالعه تزیینات نمای بیرونی بناهای قاجاری شهرستان کاشان"، به این نتیجه دست یافت که از مجموع مطالعه و تحلیل نمای فضای ورودی ۲۳ بنای بافت تاریخی سه نوع طرح: تزیینی گیاهی، هندسی و حیوانی در تزیینات بنا شایع است. به لحاظ گونه‌شناسی، بناها عمدتاً خانه‌های تاریخی هستند که از منظر معماری در دو گونه سنتی و تلفیقی قرار گرفته‌اند. با توجه به تحولات سیاسی و اجتماعی رخ داده دوره قاجار در ایران، می‌توان ساخت و طراحی درب و سردرهای بافت تاریخی این شهر را به سه گونه: تاریخی، ساده و منقوش تفکیک کرد که گویی نقش عامل اقتصادی و اجتماعی در آن اهمیت اساسی دارد.

"طاهری سرمد و همکاران" (۱۳۹۸) مقاله: "مقایسه تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره‌های قاجار و پهلوی خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه" را تألیف کرده‌اند. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، ساختار معماری خانه‌های اوایل دوره قاجار، درون‌گرا، در اواخر دوره قاجار درون‌گرا-برون‌گرا و در دوره پهلوی برون‌گرا بوده است که این تحول متأثر از بسیاری از فاکتورها همچون تغییرات ناشی از دگرگونی الگوی معماری، تأثیرات معماری غرب و تحول در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه در این دوران است. همچنین خانه‌ها در دوره قاجار به صورت یک حیاطه، دو حیاطه، سه حیاطه و چهار حیاطه بوده‌اند، ولی در دوره پهلوی به یک حیاطه تغییر یافته‌اند. حذف تدریجی هشتی، انتقال آشپزخانه از زیرزمین و حیاط اختصاصی در دوره قاجار به حیاط و در ارتباط با آن

روش پژوهش

روش پژوهش با توجه به ماهیت آن توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف کاربردی است. در تحقیقات توصیفی-تحلیلی محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست، به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد. محقق برای تبیین و توجیه دلایل، نیاز به تکیه‌گاه استدلالی محکمی دارد. این تکیه‌گاه از طریق جست‌وجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق و تدوین گزاره‌ها و قضایای کلی موجود درباره آن فراهم می‌شود. محقق از نظر منطقی جزئیات مربوط به مسئله تحقیق خود را به گزاره‌های کلی مربوط پیوند داده و به نتیجه‌گیری می‌پردازد (حجازی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۹). این تحقیق براساس هدف کاربردی است. این تحقیقات با استفاده از زمینه و بستر شناختی و معلوماتی که از طریق تحقیقات بنیادی فراهم شده برای رفع نیازمندی‌های بشر و بهبود و بهینه‌سازی ابزارها، روش‌ها، اشیا و الگوها مورد استفاده قرار می‌گیرند (همان: ۳۵). چون که این تحقیق به دنبال شناخت یک پدیده در توسعه و تحولات معماری بناهاست، در نوع خود ارزشمند و نتایج آن کاربردی است. روش تحقیقی این نوشتار، تحلیل محتوا از طریق راهبرد نمونه موردی (مطالعه بناهای تاریخی دوره پهلوی متناسب با موضوع) است. ضمن اینکه پارادایم تحقیق از نوع تحقیق کیفی-کمی است.

بررسی تحقیقات گذشته نشان می‌دهد با استفاده از تصاویر و مشاهده بناها، تحلیل‌های مختلف راجع به ویژگی‌ها و الگوهای مختلف معماری آن‌ها انجام و کمتر بر مصاحبه تأکید شده است. در این تحقیق از روش مصاحبه با افراد استفاده شده است. این افراد دیدگاه و نظرات خود را راجع به هریک از بناها بیان کردند و در پایان تمامی نظرات جمع‌بندی شد. سپس در چارچوب فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی AHP، مورد مقایسه زوجی قرار گرفتند.^۲

روش AHP به این موضوع توجه دارد که اگرچه معیارها یا تصمیمات زیادی وجود دارند، اما ممکن است اندازه یا اهمیت هر معیار با دیگری برابر نباشد (URL1). در این تحقیق پارامترهای متفاوتی برای تشخیص اهمیت بناهای دوره پهلوی در زاهدان وجود داشت که افراد مورد مصاحبه با پاسخ دادن به پرسش‌های مطرح‌شده به این پارامترها نمره دادند. در این نوع روش تحقیق با مسئله چگونگی تعیین وزن روبه‌رو هستیم که براساس سلیقه و نظر شخصی انجام می‌شود. محاسبه وزن در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، گام سوم از مراحل روش تحلیل سلسله‌مراتبی است و پس از

را انجام داده‌اند. نتایج حاصل از تحقیق بیانگر هماهنگی منطقی ترکیب فضایی خانه‌های تاریخی بخش دستگردان با نوع اقلیم منطقه است و تغییر در چهره برخی خانه‌ها در ساختار اجتماعی ساکنان دستگردان ریشه دارد. به‌طور کلی تشابه کالبدی معماری خانه‌ها در حیاط مرکزی نشان‌دهنده هماهنگی و ارتباط میان سایر عناصر بناست. همچنین، استفاده از حوض‌خانه و ایجاد باغ در پیوند با فضای خانه، به‌عنوان الگویی قابل تأمل در دستگردان طبس است.

"سیدیان و همکاران" (۱۳۹۶) در مقاله: "گونه‌شناسی بافت نمای شهری (با رویکرد شکلی) (نمونه موردی میدان امام خمینی (ره) تهران)" به این نتیجه دست یافتند که غالب الگوهای هندسی به‌کاررفته در نمای بناهای میدان از حیث هندسه کلی نما و آرایه‌ها و بازشوها در دوره قاجار به‌صورت اشکال پایه خام دایره و مربع و یا ترکیب ساده آن‌ها براساس مرکز دایره و یا به‌صورت فرایند تکرار بوده است.

این الگوهای هندسی در دوره پهلوی اول با ورود اشکال مثلثی و مقاطع حاده در انواع قالب‌های ترکیب‌یافته با دایره و مربع دیده می‌شود. در دوره پهلوی دوم با نفوذ هرچه بیشتر اصول معماری غرب و رواج ساده‌گرایی، پرهیز حداکثری در استفاده از تزیینات در کاربری‌های مختلف دیده می‌شود. در نتیجه، الگوهای هندسی به‌کاررفته در این دوران بیشتر به سمت مربع و مشتقات حاصل از فرایند تغییر زاویه سوق یافته‌اند.

"صدیقیان و سبزی" (۱۳۹۵) مقاله: "تزیینات به‌کاررفته در بناهای مسکونی دوره قاجاریه خوانسار" را تألیف کرده‌اند. با توجه به مطالعه مذکور، مشخص شد که به‌واسطه فراوانی چوب در منطقه، بسیاری از تزیینات این ابنیه وابسته به این ماده ارزشمند بوده است. علاوه بر این، احتمالاً بیشتر این تزیینات را هنرمندان خوانساری و برخی هنرمندان اصفهانی ایجاد کرده باشند.

در این پژوهش بر بررسی معماری بناهای مهم دوره پهلوی در شهر زاهدان و توسعه در راستای هماهنگی کالبدی شهری تأکید شده است. در حقیقت سردرها به‌عنوان یکی از عناصر بناها، به‌صورت دقیق و برجسته بررسی شده است. روش جمع‌آوری داده‌ها براساس مصاحبه با افراد خبره و آشنا به موضوع بوده که در نوع خود می‌تواند نو و مهم باشد.

سؤال اصلی تحقیق این است: مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی با توجه به ویژگی‌های معماری و تزیینات نمای سردرها در شهر زاهدان کدام هستند؟ در سطح شهر زاهدان نیز به نظر می‌رسد تحقیقی با این چارچوب و گستردگی کمتر انجام شده است و نتایج کار می‌تواند بسیار مهم باشد.

آن‌ها را تاجایی که امکان دارد، بنویسند. معیارها نیز براساس خصوصیات تعریف‌شده توسط مصاحبه‌شوندگان به دست آمده بود و در نهایت نمره‌دهی شد. از آنجا که اطلاعات جامعه آماری درخصوص سال ساخت بنا و نام سازنده و تعداد دفعات مرمت و یا میزان تخریب، کامل نبود، ویژگی‌های شناسنامه‌ای جزو معیارها قرار نگرفت. متناسب با روش کیفی، تعداد نمونه تا مرحله اشباع داده‌ها تعیین شد.

به عبارت دیگر، مصاحبه‌ها تا مرحله‌ای انجام شد که دیگر نتایج و گفته‌های افراد تکراری شدند و نمی‌شد از افراد مطلب یا شاخص جدیدی به دست آورد.

درحقیقت چارچوب مطالعات کیفی مبتنی بر تحلیل محتوا، بدین صورت است که در نهایت به ارائه شاخص‌ها و نتایج اساسی منجر می‌شود. در این پژوهش از کارشناسان آگاه به معماری بناهای شهر زاهدان، با ۱۰ نفر مصاحبه شد. بنابراین تعداد حجم نمونه براساس مفهوم اشباع تئوریک یا نظری در مطالعات کیفی انتخاب و مطالعه شد. مصاحبه با افراد در زمینه شناخت مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی و همچنین ویژگی‌های آن‌ها، چارچوب‌بندی شده است.

در روش مصاحبه متناسب با اهداف و سؤالات تحقیق، نظرات و دیدگاه‌های کارشناسان راجع به شناخت مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی و همچنین ویژگی‌های آن‌ها پرسیده شد. داده‌های مصاحبه به صورت کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوا، تنظیم و ارائه گردید. میزان برای اندازه‌گیری پایایی پرسش‌نامه، استفاده از شاخصی به نام ضریب ناسازگاری بود. این ضریب در خود نرم‌افزار Expert Choice محاسبه و مقدار آن کمتر از ۰/۱ به دست آمد. این مقدار، نشان‌دهنده تأیید پایایی ابزار تحقیق است.

یافته‌ها

در این بخش یافته‌های مربوط به شناخت و تحلیل مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی براساس ویژگی آن‌ها ارائه شده است. براساس این روش ابتدا محقق افراد مورد مصاحبه را با توجه به هدف مورد بررسی، در سطح کارشناسان، شناسایی کرد. در این مرحله کار جمع‌آوری اطلاعات اولیه با ورود به میدان تحقیق آغاز شد. البته ذکر این نکته مهم است که در این مرحله نمونه‌گیری هدفمند انجام گرفته چراکه نمونه کارشناسان مشخص است. با توجه به ساختار این روش، مصاحبه و جمع‌آوری اطلاعات در بین نمونه مورد مطالعه تا جایی ادامه می‌یابد که محقق به این باور برسد که اظهارنظرها درخصوص موضوع و هدف تحقیق به حالتی یکنواخت و تکراری رسیده است. به عبارتی جست‌وجوی بیشتر به یافتن داده‌های جدیدتر

پاسخ‌گویی به سؤالات و ارجاع آن‌ها به نرم‌افزار، نشان‌دهنده اهمیت آن ویژگی است. برای تحلیل و پیاده‌سازی مدل، از نرم‌افزار Expert Choice استفاده شد.

این نرم‌افزار روشی منحصربه‌فرد برای استفاده از مقایسه‌های دوبه‌دو و استخراج ارجحیت‌ها دارد که می‌تواند با دقت بسیار زیاد نظرات افراد را نسبت به روش‌های دیگر بازتاب دهد و نتایج دقیق‌تری را به دست آورد. نرم‌افزار ارجحیت‌های به‌دست‌آمده در هر قسمت از فرایند تصمیم‌گیری را با هم ترکیب و تلفیق کرده تا در نهایت ارجحیت کلی گزینه‌ها را مشخص کند. جامعه آماری تحقیق را کارشناسان، متخصصان و افراد آگاه به موضوع و معماری بناها در شهر زاهدان و نمونه بناهای دوره پهلوی در این شهر تشکیل می‌دهند. در حقیقت با افرادی که به بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان آشنایی داشته، مصاحبه شده تا داده‌های لازم متناسب با اهداف گردآوری شود.

با توجه به چارچوب تحقیق که جزء تحقیقات کیفی است، حجم نمونه به تناسب روش و بحث اشباع تئوریک بر پایه مصاحبه‌ها تعیین شد. درحقیقت حجم نمونه به موضوع اشباع نظری یا تئوریک بستگی دارد. منظور از اشباع تئوریک این است که مصاحبه‌ها تا آنجایی ادامه پیدا می‌کند که نظرات و دیدگاه‌های کارشناسان و افراد، یکسان باشد و ادامه مصاحبه‌ها، نتیجه جدیدی را در اختیار محقق قرار ندهد. در این تحقیق نیز این مطلب رعایت شده و با توجه به موضوع حجم، نمونه مشخص شد. همچنین برای انتخاب افراد کارشناس از روش گلوله برفی استفاده شد. به‌طوری که هریک از کارشناسان پس از پاسخ‌گویی به سؤالات، نفر بعدی را که به موضوع تحقیق اشراف داشت، معرفی می‌کرد.

اطلاعات خواسته‌شده در مصاحبه شامل: خصوصیات معماری بنا، خصوصیات سردر، شناسنامه بنای مورد بررسی - در صورت اطلاع داشتن از آن - (مانند: سال ساخت، مالکیت بنا، میزان تخریب و دفعات مرمت)، سبک معماری، شیوه طراحی، مصالح بنا، شیوه استفاده‌شده در تزیینات سردر بنای مورد بررسی، مصالح، شکل، پوشش، آب‌وهوا، نما، نقش و محتوا، نوع کتیبه، طیف رنگی مصالح، سبک معماری (مدرن، سنتی، تلفیقی)، سطح کاربری تزیینات ساختمان و مواردی از این دست بود.

در این تحقیق، ۱۳ اثر مهم دوره پهلوی در شهر زاهدان شناخته شد و براساس روش مصاحبه مورد بررسی و سپس تحلیل محتوا قرار گرفت. انتخاب این بناها از طریق مصاحبه با کارشناسان صورت گرفت. بدین شکل که از هریک خواسته شده بود که بناهایی را که از نظر آنان می‌توانند مشخصه دوره پهلوی در شهر زاهدان باشند نام برده و خصوصیات

منجر نمی شود. این، همان چیزی است که تحت عنوان اشباع تئوریک از آن نام برده می شود.

در ادامه، داده ها را پژوهشگر تنظیم کرده و در آن ها بر تجزیه و تحلیل داده ها تأکید کرد است. پژوهشگر جهت تجزیه و تحلیل داده ها با توجه به یافته های گردآوری شده، آن ها را کدگذاری کرده است. سپس سازمان دهی آن ها را انجام داد. بدین صورت که پژوهشگر پس از تشخیص فرایندهای آن، به هر جمله یک کد داد. در نهایت آن جمله را به عنوان یکی از خرده طبقات برای هر یک از بناها شناسایی کرد. در این تحقیق کدگذاری استفاده شده، کدگذاری اساسی است. چراکه از عین کلمات افراد مصاحبه شده استفاده شده است.

جملات یا عبارت برداشت شده تحت عنوان خرده طبقات در هریک از جداول ابعاد مورد بررسی، ذکر شده است. سپس خرده طبقات جمع آوری شده، سازماندهی گردید و کدهای مشابه یا همان خرده طبقات، در قالب مفهوم محوری یا خرده طبقات گسترده نمایان شد. در نهایت مفاهیم محوری هریک از بناها، ارائه گردید.

ذکر این نکته مهم است که در اینجا با ۱۰ نفر مصاحبه شد و از آن ها خواسته شد که نظرات خود را نسبت به ویژگی های بناها و بناهای مهم بیان کنند. به نتایج تحلیل محتوا در زمینه بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان در نتیجه مصاحبه های انجام شده در جدول ۱، اشاره شده است.

جدول ۱. مفهوم پردازی مصاحبه های انجام شده در زمینه ویژگی بناهای مهم دوره پهلوی

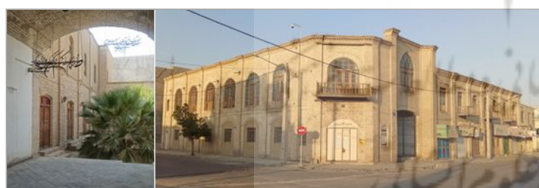
ردیف	نام بنا	ویژگی ها	فراوانی	درصد نسبت به نمونه کل (۱۰ نفر)	مفهوم محوری
۱	ساختمان دادگستری	شیوه های مختلف قوس برای اجرای طاق	۶	۶۰	طاق قوس دار و نمای آجری
		زیباترین اجرا در نماهای آجری	۴	۴۰	
		پرتراکم ترین حجم فضاهای معماری	۵	۵۰	
۲	موزه پست زاهدان	پیروی از سبک معماری جنوبی و کویری	۷	۷۰	نمای خشتی و آجری
		مصالح سنتی: خشت و آجر	۷	۷۰	
۳	اداره پست میرجاوه	مصالح: آجر، چوب، سنگ و فولاد	۶	۶۰	سبک تلفیقی (مدرن و سنتی)
		سبکی مابین معماری هندی و پاکستانی	۸	۸۰	
		به سبک معماری خانه های چوبی با سقف شیروانی	۶	۶۰	
۴	خانه شمس	معماری سبک یزدی	۵	۵۰	معماری سنتی
		دارای فضاهای معماری سنتی همچون: هشتی، حمام، مطبخ	۴	۴۰	
		رواقی با طاق نماهای هلالی شکل	۶	۶۰	
۵	خانه ابویی	معماری یزدی	۵	۵۰	معماری سنتی
		دارای بادگیر و حوض خانه و سقف گنبدی	۵	۵۰	
۶	مجموعه مسکونی جام جم	مصالح اصلی: آجر و سیمان	۷	۷۰	معماری مدرن (آجر و سیمان)
		طراحی به سبک نقشه های شهری مدرن	۶	۶۰	
۷	مجموعه کوی قدس	ساختمان های ویلایی به سبک مدرن	۵	۵۰	معماری مدرن (آجر و آهن)
		مصالح: آجر و آهن	۸	۸۰	
۸	مجموعه کوی کارگران	مصالح: خشت و کاهگل	۷	۷۰	مصالح بومی - سنتی
		سقف محدب (گنبدی) به صورت ردیفی	۶	۶۰	

ادامه جدول ۱. مفهوم پردازی مصاحبه‌های انجام‌شده در زمینه ویژگی بناهای مهم دوره پهلوی

ردیف	نام بنا	ویژگی‌ها	فراوانی	درصد نسبت به نمونه کل (۱۰ نفر)	مفهوم محوری
۹	مسجد جامع اهل سنت	مصالح سنتی	۷	۷۰	معماری سنتی
		تزئین سردر به سبک معماری پاکستان (گچ‌بری و نقاشی) گیاهان با رنگ روشن و شاد	۵	۵۰	
۱۰	بازار سرپوش	استفاده از طاق‌های جناغی در سردر و سقف بازارچه	۴	۴۰	طاق جناغی و سبک سنتی
		سبک معماری یزدی	۷	۷۰	
۱۱	مجموعه کامبوزیا	معماری تلفیقی سنتی و مدرن	۶	۶۰	معماری تلفیقی
		ویژگی فرهنگی	۳	۳۰	
۱۲	حسینیه یزدی‌ها	معماری سبک یزدی	۵	۵۰	معماری سنتی
		قدمت بنا	۴	۴۰	
۱۳	دبستان آیت‌الله طالقانی	رواق‌های زیبا و سقف‌های گنبدی و تزئینات آجری	۷	۷۰	معماری سنتی (آجر و خشت)
		مصالح اصلی: خشت، آجر، گل و گچ	۸	۸۰	

(نگارندگان)

نمایش می‌گذارد. از جمله خصوصیات این بنا می‌توان به تأثیر سبک معماری یزدی در منطقه و بادگیر و حوض خانه و سقف

شکل ۱. دادگستری قدیم زاهدان (نگارندگان، URL2)

شکل ۲. بنای اداره پست قدیم زاهدان (نگارندگان، URL4)

برای نمونه ساختمان دادگستری به‌عنوان یکی از بناهای دوره پهلوی، توسط نمونه مورد مصاحبه ویژگی‌های مهمی دارد که به سه ویژگی بیشتر از سایر موارد اشاره شده است. ویژگی اول، شیوه‌های مختلف قوس برای اجرای طاق بوده که از مجموع ۱۰ نفر، ۶ نفر به آن اشاره داشته و آن را یکی از ویژگی‌های مهم این بنا دانسته‌اند. همچنین اجرای نماهای آجری با ۴۰ درصد و خصوصیت پرتراکم‌ترین حجم فضاهای معماری با ۵۰ درصد، از دیگر ویژگی‌های مهمی است که برای بنای دادگستری به آن اشاره شده است. با توجه به این سه ویژگی، مفهوم محوری این بنا، طاق قوس‌دار و نمای آجری شناخته شده است. شکل ۱ ساختمان دادگستری را از نمای بیرون و داخل نشان می‌دهد.

ویژگی اول، پیروی از سبک معماری جنوبی و کویری و همچنین استفاده از مصالح سنتی خشت و آجر است ۷۰ درصد نمونه به آن اشاره کرده‌اند. بنابراین مفهوم محوری این بنا یا به عبارت دیگر، خصوصیت اصلی این بناها براساس ویژگی‌های ذکر شده، نمای خشتی و آجری شناخته شده است. در شکل ۲، نمایی از داخل محوطه و سردر بیرونی بنا دیده می‌شود.

خانه ابویی از بناهای سنتی زاهدان است که ویژگی‌های معماری سنتی را در این شهر بیش از هر بنای دیگری به

گنبدی جهت سیستم خنک کننده اشاره کرد. شکل ۳، نمایی از فضای داخلی این ساختمان را نشان می‌دهد.

خانه شمس یکی از بناهای تاریخی متعلق به دوره پهلوی است که سال ۱۳۱۵ ه.ش. در زاهدان بنا شده است و در تملک سازمان میراث فرهنگی قرار دارد. این بنا، از نمونه‌های معماری سبک یزدی در بافت اولیه شهر زاهدان است که دارای فضاهای معماری سنتی همچون: هشتی، حمام، مطبخ، رواقی با طاق‌نماهای هلالی شکل مجموعه‌ای از اتاق‌ها و انبارها با مصالح عمده خشت و گل در جرزها و آجر در نما با طاق ضربدر است. خانه مسکونی ابهری در خیابان شریعتی واقع و به شیوه معماری سنتی ساخته شده است. خانه مسکونی کامبوزیا در بیرون فضای شهر قرار گرفته است. بنای آن قدیمی و آجری است و کمی ته‌مایه‌های معماری مدرن در آن دیده می‌شود.

شکل ۳. خانه ابویی (URL3)

حسینیه یزدی‌ها هم‌زمان با شکل‌گیری نوین شهری زاهدان سال ۱۳۱۰ ه.ش. ساخته شد. یزدی‌ها که اصلی‌ترین مهاجران اولیه آن بودند، مجموعه‌ای از ساختمان‌های اداری، مذهبی و شخصی را احداث کردند که حسینیه یزدی‌ها واقع در بافت قدیم شهر زاهدان یکی از آنهاست. ساخت بازار سرپوش نیز به روش سنتی است؛ ردیف مغازه‌های داخل بازارچه با آجر ساخته شده و سردر بنا، تزیینات آجرکاری دارد. دبستان آیت‌الله طالقانی در دوره پهلوی اول ساخته شده است. از خصوصیات بارز این بنا رواق‌های زیبا و سقف‌های گنبدی و تزیینات آجری است.

مساجد اهل سنت از نظر طرح‌ها و رنگ‌های مورد استفاده به سبک معماری پاکستانی و به شکل خاصی تزیین می‌شدند. این سبک تزیین به خصوص در سردر بنا از ویژگی‌های معماری این منطقه محسوب می‌شود. از ظرف‌های چینی گل سرخ شکسته هم در سردر مساجد استفاده شده است. مجتمع مسکونی جام‌جم مشتمل بر چندین بلوک آپارتمانی است که در شرق زاهدان ساخته شده و به ادارات شهرستان تعلق دارد. مصالح اصلی آن آجر و سیمان است و طراحی آن به سبک نقشه‌های شهری مدرن است. نمای سیمانی ساده از ویژگی‌های این سبک معماری در زاهدان به شمار می‌رود. پنجره‌های مربع و

جدول ۲. مقایسه زوجی بناهای مهم دوره پهلوی در شهر زاهدان

نماد بنا	B. ۱	B. ۲	B. ۳	B. ۴	B. ۵	B. ۶	B. ۷	B. ۸	B. ۹	B. ۱۰	B. ۱۱	B. ۱۲	B. ۱۳
B. ۱		۲/۰۳۲	۷/۰۶۵	۴/۰۴۵	۳/۰۱۲	۷/۰۷۸	۸/۰۴۳	۹/۱۰۲	۸/۰۸۷	۷/۰۲۳	۶/۰۷۶	۵/۰۶۵	۴/۳۲۰
B. ۲	۰/۳۴۵		۶/۶۵۴	۴/۰۲۳	۳/۰۵۶	۷/۰۹۸	۸/۰۹۸	۹/۰۸۹	۷/۰۸۷	۶/۰۴۵	۵/۰۸۷	۴/۰۷۶	۳/۰۲۳
B. ۳	۰/۷۶۸	۰/۶۴۵		۰/۳۴۵	۰/۴۷۶	۲/۰۱۲	۴/۴۵۶	۵/۶۰۵	۳/۰۳۴	۳/۴۵۶	۲/۰۸۹	۰/۲۹۸	۰/۳۸۷
B. ۴	۰/۴۲۳	۰/۴۲۳	۲/۳۴۲		۰/۲۶۷	۴/۰۳۴	۵/۶۷۸	۶/۰۹۹	۴/۴۵۶	۳/۵۰۹	۳/۴۵۶	۲/۴۵۲	۲/۱۲۳
B. ۵	۰/۳۱۲	۰/۳۴۰	۴/۰۸۹	۲/۳۰۶		۴/۴۵۰	۵/۵۶۷	۶/۰۹۸	۴/۰۳۴	۳/۴۵۶	۳/۵۹۰	۳/۱۲۰	۲/۴۵۹
B. ۶	۰/۷۳۴	۰/۷۶۵	۰/۲۸۴	۰/۴۷۸	۰/۴۸۸		۲/۳۴۲	۳/۴۵۶	۱/۰۴۵	۰/۲۹۰	۰/۳۶۵	۰/۵۷۶	۰/۴۶۶
B. ۷	۰/۸۷۶	۰/۸۷۶	۰/۴۱۰	۰/۵۶۰	۰/۵۴۶	۰/۲۴۰		۲/۵۰۹	۰/۲۳۱	۰/۳۵۶	۰/۴۵۰	۰/۳۷۶	۰/۵۸۰
B. ۸	۰/۹۷۸	۰/۹۰۸	۰/۵۰۴	۰/۶۰۶	۰/۶۱۰	۰/۳۲۱	۰/۲۸۷		۰/۲۵۴	۰/۳۰۴	۰/۳۲۴	۰/۴۵۱	۰/۵۱۱
B. ۹	۰/۸۱۲	۰/۷۶۵	۰/۳۴۰	۰/۴۰۶	۰/۴۳۰	۰/۱۰۳	۲/۲۰۴	۲/۲۳۱		۰/۲۱۰	۰/۳۱۱	۰/۴۰۴	۰/۵۰۴
B. ۱۰	۰/۷۵۶	۰/۶۳۴	۰/۳۶۷	۰/۳۸۱	۰/۳۴۱	۲/۲۳۴	۳/۳۴۵	۳/۳۴۰	۲/۰۰۹		۰/۲۳۱	۰/۳۴۲	۰/۴۳۲
B. ۱۱	۰/۶۰۹	۰/۵۷۶	۰/۲۳۴	۰/۲۳۰	۰/۳۶۰	۲/۳۴۵	۴/۴۰۴	۳/۰۹۸	۳/۱۰۱	۲/۲۰۴		۰/۲۰۹	۰/۳۱۲
B. ۱۲	۰/۵۰۶	۰/۴۵۳	۲/۳۰۷	۰/۲۴۵	۰/۳۳۹	۵/۴۵۰	۲/۴۰۲	۴/۱۰۹	۴/۰۴۵	۳/۳۴۰	۲/۴۰۱		۰/۲۷۸
B. ۱۳	۰/۴۰۳	۰/۳۱۲	۳/۹۰۰	۰/۲۶۱	۰/۲۴۰	۴/۴۵۰	۵/۱۰۱	۵/۰۵۶	۵/۰۵۶	۴/۴۰۸	۳/۴۱۱	۲/۳۳۰	

(نگارندگان)

کارشناس و جمع‌بندی آن‌ها ارائه شده است. پس از اعلام نظر کارشناسان، در نرم‌افزار Expert Choice نظرات آن‌ها وارد شد و در نهایت وزن نهایی و اهمیت هر کدام از بناها مشخص شد. براساس مقایسه زوجی انجام گرفته، مشخص بود که بیشترین اعداد مربوط به بنای اول یعنی ساختمان دادگستری و سپس بنای دوم یعنی موزه پست شهر زاهدان بوده است. با این وجود برای آن که مشخص شود کدام بنا با توجه به ویژگی‌های معماری، از اهمیت بیشتری برخوردار است، از وزن نهایی به دست آمده در جدول ۲ و شکل ۴ استفاده شد. براساس نمودار، بنای دادگستری و موزه پست به عنوان مهم‌ترین بناها شناخته شدند. جدول ۲، مقایسه زوجی بناهای دوره پهلوی را در شهر زاهدان با روش AHP نشان می‌دهد. حرف اختصاری B به همراه شماره آن به بنای شماره ۱ تا ۱۳ اشاره می‌کند.

براساس جمع‌بندی ارائه شده در جدول ۳ در رابطه با مجموع رتبه‌بندی و اهمیت بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان با روش AHP، ساختمان دادگستری با وزن نهایی 0.247 نسبت به ۱۲ بنای دیگر به عنوان مهم‌ترین بنای دوره پهلوی با توجه به ویژگی‌های مختلف معماری شناخته شده که در رتبه اول این اولویت‌بندی قرار گرفته است. رتبه دوم اولویت‌بندی اهمیت بناها، مربوط به موزه پست زاهدان با وزن 0.202 می‌باشد. همچنین خانه ابویی با وزن 0.113 و خانه شمس

مستطیل ساده با ورودی ساده و دارای سایه‌بان، شکلی کاملاً مدرن به این بنا داده است. مجموعه کوی کارگران در خیابان فلسطین فعلی ساخته شده و مجموعه خانه‌های ساده‌ای را شامل می‌شود که با مصالح سنتی ساخته شده است. عمده مصالح آن خشت و کاهگل بوده و سقف محدب (گنبدی) بر روی اتاق‌هایی که به صورت ردیفی در یک سمت زمین ساخته شده بود، قرار گرفته است. سطح این بناها با کاهگل پوشانده شده و عاری از هرگونه تزیینات است. مجموعه کوی قدس، مجموعه ساختمان‌های ویلایی است که دارای دو حیاط در جلو و عقب ساختمان است. نقشه این بناها طبق نقشه‌های مدرن اجرا شده در کشورهای غربی، طراحی شده است. مصالح اصلی این مجموعه آجر و آهن می‌باشد. روی سطح بنا را با لایه‌ای از سیمان سفید که به مرور زمان کرمی‌رنگ شده، پوشانده‌اند. جدول ۱ بناهای دوره پهلوی را در شهر زاهدان براساس ویژگی‌ها و مفاهیم محوری با توجه به مصاحبه انجام شده، نشان می‌دهد. در مجموع، بررسی ویژگی‌ها بیانگر آن است که استفاده از معماری سنتی، برتری بیشتری داشته و از آجر به عنوان ماده اصلی در بیشتر بناها استفاده شده است.

اولویت‌بندی بناهای مهم شهر زاهدان در دوره پهلوی با روش AHP

جدول ۲، مقایسه زوجی ۱۳ بنای دوره پهلوی را در شهر زاهدان نشان می‌دهد. این مقایسه زوجی براساس نظر ۱۰

شکل ۴. اولویت‌بندی بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان براساس وزن نهایی (نگارندگان)

به وزن نهایی ۰/۰۹۲ در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند. براساس نتایج، مجموع کوی کارگران با وزن ۰/۰۱۴ و همچنین مجموعه کوی قدس با وزن ۰/۰۱۷ در رتبه‌های ۱۳ و ۱۲ این اولویت‌بندی قرار گرفته‌اند. هردوی این بناها دارای معماری برگرفته از معماری مدرن بوده هرچند ریشه‌های معماری سنتی نیز در برخی بخش‌ها مشاهده می‌شود.

بنابراین براساس نتایج، بناهای دادگستری و موزه پست مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان شناخته شده‌اند که به نسبت دیگر بناها از ارزش و معماری قابل توجهی برخوردارند. جدول ۳، وزن نهایی ۱۳ بنای دوره پهلوی را در شهر زاهدان و رتبه‌بندی آن‌ها نشان می‌دهد.

جدول ۳. تعیین و رتبه‌بندی اهمیت بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان

نماد	بناهای مهم	وزن نهایی	رتبه
B.۱	ساختمان دادگستری	۰/۲۴۷	۱
B.۲	موزه پست زاهدان	۰/۲۰۲	۲
B.۳	اداره پست میرجاوه	۰/۰۴۸	۷
B.۴	خانه شمس	۰/۰۹۲	۴
B.۵	خانه ابویی	۰/۱۱۳	۳
B.۶	مجموعه جام جم	۰/۰۲۳	۱۰
B.۷	مجموعه کوی قدس	۰/۰۱۷	۱۲
B.۸	مجموعه کوی کارگران	۰/۰۱۴	۱۳
B.۹	مسجد جامع اهل سنت	۰/۰۲۱	۱۱
B.۱۰	بازار سرپوش	۰/۰۳۱	۹
B.۱۱	مجموعه کامبوزیا	۰/۰۴۲	۸
B.۱۲	حسینیه یزدی‌ها	۰/۰۶۴	۶
B.۱۳	دبستان آیت‌الله طالقانی	۰/۰۸۶	۵
-	جمع	۱	-

(نگارندگان)

نتیجه‌گیری

بررسی معماری شهری، همواره نقش مهمی در ایجاد وحدت فرهنگی و شناخت هویت آن دارد. همچنین این بررسی می‌تواند به توسعه پایدار و هماهنگی شهری در ابعاد مختلف به‌ویژه بهبود شاخص‌های کالبدی شهری منجر شود. چراکه بخشی از توسعه کالبدی شهر، به مسائل معماری و ایجاد یک معماری همگون و سازگار مربوط می‌شود. نتیجه این تحقیق نشان داد که بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان از نوعی همگونی و وحدت برخوردار بوده‌اند. همین موضوع مسلماً در توسعه کالبدی و هماهنگی محلات شهری در این دوره تاریخی (دوره پهلوی) مؤثر بوده است. از این‌رو تحقیق حاضر تلاش کرد تا بخشی از معماری بناهای شهر زاهدان را بررسی کند و از نوعی وحدت‌رویه در بناهای این شهر در یک دوره تاریخی گزارش دهد. مهم‌ترین مصالح به‌کاررفته در بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان، آجر و سپس گچ، آهک، رس و گل بوده که بررسی همین مصالح نشانگر، غالب بودن آن‌هاست. نکته دیگر این‌که، استفاده از این مصالح با اقلیم و شرایط جغرافیایی شهر زاهدان سازگاری داشته و در فصول سرد و گرم سال،

کارکرد مناسب خود را داشته است. استفاده از آجر، در بخش سردر بناهای این دوره نیز نمود دارد و این نمود را می‌توان در بخش تزیینات و نقوش به‌کاررفته نیز دنبال کرد.

براساس نظر کارشناسان با توجه به پرسش‌نامه تکمیل‌شده، مهم‌ترین بناهای این شهر با ویژگی‌های معماری آن در دوره پهلوی عبارتند از:

۱. دادگستری سابق: معماری درون‌گرا و آجری، سردر بلند و بزرگ آجری از ویژگی‌های آن است.
 ۲. خانه مسکونی کامبوزیا: بنای آن قدیمی و آجری است و کمی ته‌مایه‌های معماری مدرن در این بنا دیده می‌شود.
 ۳. خانه مسکونی ابهری: به شیوه معماری سنتی ساخته شده است.
 ۴. خانه شمس: دارای فضاهای معماری سنتی همچون: هشتی، حمام، مطبخ، رواق با مصالح عمده خشت و گل و آجر در نما با طاق ضربدر می‌باشد.
 ۵. خانه ابویی: معماری درون‌گرا و آجری با پوشش گچ و سردر آجری از خصوصیات آن است.
 ۶. حسینیة یزدی‌ها: یزدی‌ها که اصلی‌ترین مهاجران اولیه آن بودند، مجموعه‌ای از ساختمان‌های اداری، مذهبی و شخصی احداث کردند که حسینیة یزدی‌ها واقع در بافت قدیم شهر زاهدان، یکی از آن‌هاست.
 ۷. موزه پست و ارتباطات: این موزه از سبک معماری جنوبی و کویری پیروی می‌کند و مصالح سازنده آن از خشت و آجر است.
 ۸. بازار سرپوش: این بازار نیز به روش سنتی است. ردیف مغازه‌های داخل بازارچه با آجر ساخته شده و سردر بنا، تزیینات آجرکاری دارد.
 ۹. مساجد اهل سنت: مساجد اهل سنت از نظر طرح‌ها و رنگ‌های مورد استفاده به سبک پاکستان و به‌شکل خاصی تزیین می‌شدند. از چینی‌های گل سرخ شکسته هم در سردر مساجد استفاده شده است.
 ۱۰. مجموعه جام‌جم: مصالح اصلی آن آجر و سیمان است و به سبک نقشه‌های شهری مدرن طراحی شده است. نمای سیمانی ساده از ویژگی‌های این سبک معماری در زاهدان به شمار می‌رود.
 ۱۱. مجموعه کوی کارگران: شامل مجموعه خانه‌های ساده‌ای است که با مصالح سنتی ساخته شده است. عمده مصالح آن خشت و کاه‌گل بوده است.
 ۱۲. دبستان آیت‌الله طالقانی: این بنا در دوره پهلوی اول ساخته شده است. از خصوصیات بارز این بنا رواق‌های زیبا و سقف‌های گنبدی و تزیینات آجری است.
 ۱۳. مجموعه کوی قدس: نقشه این بناها طبق نقشه‌های معماری مدرن که در کشورهای غربی اجرا شده، طراحی شده است. مصالح اصلی این مجموعه آجر و آهن است و روی سطح بنا را با لایه‌ای از سیمان سفید که به‌مرور زمان به رنگ کرمی تبدیل شده، پوشانده‌اند.
- در پاسخ به سؤال این تحقیق، بررسی نتایج کمی و مقایسه این بناها براساس تزیینات نما نشان می‌دهد که ساختمان دادگستری با وزن نهایی ۰/۲۴۷ نسبت به ۱۲ بنای دیگر به‌عنوان مهم‌ترین بنای دوره پهلوی با توجه به ویژگی‌های مختلف معماری شناخته شده و در رتبه اول این اولویت‌بندی قرار گرفته است. رتبه دوم اولویت‌بندی اهمیت بناها، مربوط به موزه پست زاهدان با وزن ۰/۲۰۲۰ می‌باشد. همچنین خانه ابویی با وزن ۰/۱۱۳ و خانه شمس به وزن نهایی ۰/۰۹۲ در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند. براساس نتایج، مجموعه کوی قدس با وزن ۰/۰۱۷ در رتبه ۱۲ و مجموعه کوی کارگران با وزن ۰/۰۱۴ در رتبه ۱۳ اولویت‌بندی قرار گرفته‌اند.
- بنابراین براساس نتایج، بناهای دادگستری و موزه پست مهم‌ترین بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان شناخته شده که به نسبت دیگر بناها از ارزش و معماری قابل توجهی برخوردارند. پس از شناسایی بناهای مهم دوره پهلوی در زاهدان و آشنایی با ویژگی‌های آن‌ها به نظر می‌رسد می‌توان از فرم معماری این ساختمان‌ها در طراحی سازه‌های جدید برای مطابقت با اقلیم منطقه بهره برد. نوع تزیینات سردر این بناها می‌تواند الگویی برای یکسان‌سازی کالبد شهری در سطح خیابان‌ها و معابر شهری گردد.

در این راستا با توجه به نتیجه تحقیق چند پیشنهاد می‌توان ارائه نمود: ۱. استفاده از تجربیات معماری سنتی دوره پهلوی برای توسعه کالبدی محلات قدیمی در شهر زاهدان، ۲. ترمیم سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان با هدف یکسان و همگون‌سازی بناهای این شهر، ۳. تدوین یک برنامه مناسب جهت توسعه کالبدی محلات قدیمی شهر زاهدان مبتنی بر ویژگی‌های معماری آن.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران بر خود لازم می‌دانند از تمامی کسانی که زمینه انجام پژوهش را فراهم ساخته، صمیمانه تشکر و قدردانی کنند. مشارکت نویسنده دوم مقاله با حمایت مالی دانشگاه زابل با کد پژوهانه: IR-GR-UOZ-9984 انجام شده است.

پی‌نوشت

۱. سردر: در لغت نامه دهخدا تعریف «سردر» چنین آمده است: «ایوان یا خانه که بر بالای در خانه باشد- خانه و ایوان که بر بالای دروازه و در خانه کنند- زینتی از بنا یا خانه که بر سردر خانه سازند» (دهخدا، ۱۳۷۷). از این تعریف چنین بر می‌آید که سردر، سازه‌ای است که علاوه بر جنبه کاربردی، وجه زینتی نیز دارد.
۲. روش AHP: فرایند تحلیلی سلسله‌مراتبی. (Analytical Hierarchy Process).

فهرست منابع

- افرادی، کاظم (۱۳۹۵). گونه‌بندی شیوه طراحی و ساخت درب‌ها و سردرهای بافت تاریخی رشت از دوره قاجار تاکنون. پژوهش‌های باستان‌شناسی/ایران، ۷(۱۵): ۲۱۸-۲۰۳.
- باغ‌شیمی، میلاد (۱۳۹۹). مطالعه تزیینات نمای بیرونی بناهای قاجاری شهرستان کاشان. پژوهش‌های باستان‌شناسی/ایران، ۱۰(۲۶): ۱۵-۱.
- پنجه‌باشی، الهه و دولاب، فاطمه (۱۳۹۷). مطالعه ویژگی و ساختار نقوش سردر بناهای کاشی‌کاری‌شده در شیراز. مجله نگره، ۱۳(۴۸): ۱۲۵-۱۰۵.
- حجازی، الهه؛ بازرگان، عباس و سرمد، زهره (۱۳۹۲). روش تحقیق در علوم رفتاری. چاپ بیست و پنجم، تهران: فروزش.
- جلیلی، تورج و اکبری، سروش (۱۳۹۴). بررسی تحولات پلان‌های مسکونی از دوره قاجار تا پهلوی دوم. کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری. تهران: شهرسازی و مدیریت شهری.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). فرهنگ و لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- زارعی، محمدابراهیم؛ موسوی‌حاجی، رسول و شریف‌کاظمی، خدیجه (۱۳۹۷). تأملی بر ساختار فضایی و گونه‌شناسی خانه‌های سنتی بخش دستگردان طبس. مطالعات شهر/ایرانی/اسلامی، ۸(۳۱): ۴۹-۳۳.
- سلیمی، اسماعیل؛ صلح‌جو، جمیله و کریمیان، حسن (۱۳۹۸). مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی اواخر قاجار و پهلوی شهر مهاباد. نگارینه هنر/اسلامی، ۶(۱۸): ۴۰-۱۷.
- سیدیان، سیدعلی؛ علی‌نیا، سعید و حیدرنتاج، وحید (۱۳۹۶). گونه‌شناسی بافت‌نمای شهری (با رویکرد شکلی) (نمونه موردی میدان امام خمینی (ره) تهران). باغ نظر، ۱۴(۵۳): ۳۲-۱۵.
- شیخی، علیرضا و نجاری، منیره (۱۳۹۶). مطالعه تزیینات نما و سردر خانه‌های تاریخی دوران قاجار و پهلوی. پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۷(۲۸): ۲۰-۱.
- صدقیان حکاک، نسرین و فیاض آزاد، نسیم (۱۳۹۸). مقایسه تطبیقی نقوش گیاهی تزئینی دوره اسلامی در مسجد جامع یزد و مسجد امام اصفهان. پژوهشنامه اورمزد، ۴۷: ۱۴۹-۱۳۲.
- صدیقیان، حسین و سبزی، موسی (۱۳۹۵). تزیینات به‌کاررفته در بناهای مسکونی دوره قاجاریه خوانسار. نگارینه هنر/اسلامی، ۳(۱۲): ۴۴-۳۳.

- طاهری سرمد، فائزه؛ عینی فر، علیرضا و شاهچراغی، آزاده (۱۳۹۸). مقایسه تطبیقی گونه‌شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره‌های قاجار و پهلوی خانه‌های سنتی شهر کرمانشاه. *پژوهش‌های باستان‌شناسی*، ۹ (۲۳): ۱۶۸-۱۴۹.
- فرح‌بخش، مرتضی؛ حناچی، پیروز و غنایی، معصومه (۱۳۹۶). گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی بافت قدیم شهر مشهد از اوایل قاجار تا اواخر پهلوی اول. *مطالعات معماری ایران*، ۱۲ (۴): ۹۷-۱۱۶.
- کیانی، مصطفی (۱۳۹۲). جایگاه هنر آجرکاری تزئینی در معماری دوره پهلوی اول. *هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی*، ۱۸ (۱): ۲۸-۱۵.

- Farhan, S.; Akef, V. & Nasar, Z. (2020). The transformation of the Inherited historical urban and architectural characteristics of Al-Najaf's Old City and possible preservation insights. *Frontiers of Architectural Research*, 9 (4): 820-836.
- Lehmann, S. (2016). An environmental and social approach in the modern architecture of Brazil: The work of Lina Bo Bardi. *Journal of City, Culture and Society*, 7 (3), 169-185.
- <https://blog.faradars.org> (URL1).
- <https://zahedaniha.net/> (URL2).
- <https://www.kojaro.com/> (URL3).
- <https://www.sbportal.ir/fa/tourismlist/zahedan> (URL4).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Identifying Important Buildings of the Pahlavi Era in the City of Zahedan Based on Architectural Characteristics in Relation to Urban Physical Harmony

Shahrzad Teymouri* Faramarz Hassanpour** Hossein Mehrpouya***

Abstract

The early architecture of the city of Zahedan, considering the age and formation of the initial fabric of the city after World War I, took shape during the Pahlavi era. The prominent buildings of the city, which have significant historical architectural features, also belong to this period. The entrance of these buildings is the prominent part in terms of architectural ornamentation. Analyzing and studying this period is an important step in assessing contemporary architecture during the Pahlavi era in the city of Zahedan.

The aim of this research is to examine the architecture of important buildings from the Pahlavi era in the city of Zahedan, focusing on urban physical harmony with an emphasis on ornamentation. The research method is descriptive-analytical and of a quantitative-qualitative nature. Data were gathered through interviews with 10 experts regarding 13 important works from this period in the city of Zahedan. Using a questionnaire and the AHP method, the characteristics of the buildings and the 13 significant structures of this historical period were prioritized. The analysis of quantitative results and the comparison of these buildings based on facade ornamentation show that the courthouse, with a final weight of 0.247, is recognized as the most important building of the Pahlavi era compared to the other 12 buildings and ranks first in this prioritization. The second-ranked building in terms of importance is the Zahedan Post Museum, with a weight of 0.202. Furthermore, Aboui House, with a weight of 0.113, and Shams House, with a final weight of 0.092, are ranked third and fourth, respectively. According to the results, the Worker's Neighborhood, with a weight of 0.014, and the Quds Neighborhood group, with a weight of 0.017, rank 12th and 13th in this prioritization.

Based on the results, the courthouse and the post museum have been recognized as the most important buildings of the Pahlavi era in the city of Zahedan. They possess considerable architectural value compared to other buildings and can serve as models for designing urban pathways.

Keywords: architecture, Pahlavi buildings, city of Zahedan, urban physical harmony.

* Assistant Professor, Department of Architecture, Islamic Azad University, Zahedan Branch, Iran (Corresponding Author).
teymouri55sh@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Iran (Corresponding Author).
hassanpour@uoz.ac.ir

*** Assistant Professor, Department of Archaeology, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.